

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ВИЩОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ СУЧАСНОЇ НІМЕЧЧИНИ

Мета роботи. Дослідження пов'язане із вивченням особливостей структури вищої музичної освіти Федеративної Республіки Німеччини на сучасному етапі. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу типи вищих музичних навчальних закладів, систематизувати принципи якісної підготовки музикантів-фахівців освітньої сфери в Німеччині. **Наукова новизна** полягає у поглибленні і систематизації інформації про структуру вищої музичної освіти сучасної Німеччини та представленні власної версії цієї структури. **Висновки.** Здійснивши аналіз особливостей структури вищої музичної освіти в Німеччині, нами запропонована власна її версія: фахові школи (коледжі) мистецтв і музики, професійні музичні коледжі (в Баварії), вищі педагогічні школи зі спеціалізованою фаховою музичною підготовкою, спеціальні інститути (в тому числі інститути церковної музики), музичні відділення в університетах, університети мистецтв, музичні відділення професійних академій, консерваторії, музичні академії. У статті висвітлена специфіка професійної підготовки майбутніх музикантів за мистецьким, педагогічним та науковим напрямками та визначено ключові кваліфікації (академічні ступені), які можуть бути отримані в німецьких вищих навчальних закладах на рівнях базової, повної та післядипломної музичної освіти.

Ключові слова: музична освіта Німеччини, освітня система, вища музична освіта, вищий навчальний заклад, структура вищих навчальних закладів.

Олійник Аліна Валентиновна, аспірант Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Особенности структуры высшего музыкального образования современной Германии

Цель работы. Исследование связано с изучением особенностей структуры высшего музыкального образования Федеративной Республики Германии на современном этапе. **Методология** исследования заключается в применении методов анализа, синтеза, сравнения, обобщения. Обозначенный методологический подход позволяет раскрыть и проанализировать типы высших музыкальных учебных заведений, систематизировать принципы качественной подготовки музыкантов-специалистов сферы образования в Германии. **Научная новизна** состоит в углублении и систематизации информации о структуре высшего музыкального образования современной Германии и презентации личной версии этой структуры. **Выводы.** Осуществив анализ особенностей структуры высшего музыкального образования в Германии, нами предложена собственная ее версия: профессиональные школы (колледжи) искусств и музыки, профессиональные музыкальные колледжи (в Баварии), высшие педагогические школы со специализированной профессиональной музыкальной подготовкой, специальные институты (в том числе институты церковной музыки), музыкальные отделения в университетах, университеты искусств, музыкальные отделения профессиональных академий, консерватории, музыкальные академии. В статье освещена специфика профессиональной подготовки будущих музыкантов по художественным, педагогическим и научным направлениям и определены ключевые квалификации (академические степени), которые могут быть получены в немецких высших учебных заведениях на уровнях базового, полного и последипломного музыкального образования.

Ключевые слова: музыкальное образование Германии, система образования, высшее музыкальное образование, высшее учебное заведение, структура высших учебных заведений.

Oliynyk Alina, post graduate of the National Vasyl Stefranyk Precarpathian University

Peculiarities of the structure in the higher musical education of modern Germany

Purpose of the article. The research deals with the study of structural peculiarities of the higher musical education of the Federal Republic Germany nowadays. The methods of research are the use of analysis, synthesis, comparison, generalization. The given **methodological** approach enables to reveal and to analyze the types of the musical higher educational institutions, to systematize the principles of the qualitative training of professional musicians in the educational field of Germany. The **scientific innovation** includes the elaboration and systematization of information about the structure of the higher musical education in modern Germany and presentation of the own version of this structure. **Conclusions.** Having analyzed of the peculiarities of higher musical education structure in Germany, we have offered its own version: music and art schools (colleges), professional musical colleges (in Bavaria) high pedagogic schools with specialized music training, special institutes (including church music institutes), musical departments in universities, art university, musical department of professional academies, conservatories, musical academies. In the article it is described the specific features of future musicians' professional training in art, pedagogic and scientific branches and it is determined the key qualifications (academic degrees) which may be obtained in German higher educational institutions on the levels of basic, complete and postgraduate music education.

Key words: musical education of Germany, education system, musical education, higher educational institution, structure of higher educational institutions.

Актуальність теми дослідження. Здобуття музичної освіти є важливою умовою для розвитку творчої особистості. Зростання ролі музичної освіти в Україні та світі загалом сьогодні актуальне, оскільки існує потреба гуманізації людства в умовах тотальних загроз. Для України досвід країн, які вже пройшли реформування в галузі вищої освіти, зокрема Німеччини, є особливо цінним. Це пов'язано з добре розвинутою системою професійної освіти в цій країні, зокрема музичної, яка може бути прикладом для наслідування. Німеччина, спираючись на багатовіковий досвід та новітні тенденції розвитку системи музичної освіти та культури пропонує численні можливості для здобуття вищої професійної музичної освіти. Сучасний етап розвитку музичної освіти у ФРН позначений процесами інтенсивного, динамічного становлення.

Питання становлення та розвитку вищої музичної освіти Німеччини досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, загальну характеристику вищої освіти та систему її закладів здійснювали німецькі [1], російські [3] та українські [2; 4; 5; 7] автори. Систему музичної освіти ФРН характеризує І. Сташевська [6], Е. Бернінг аналізує діяльність професійних музичних училищ Баварії [8]. Щодо структури вищої музичної освіти сучасної ФРН, то ряд авторів [1; 2; 3] пропонують два її варіанти, однак, на наш погляд, вона потребує уточнення. Аналіз джерельної літератури свідчать, що питання структури вищої музичної освіти сучасної Німеччини залишається актуальним і зумовлює необхідність поглибити і систематизувати накопичену інформацію.

Мета дослідження – здійснити аналіз особливостей структури вищої музичної освіти в Німеччині та запропонувати власну версію цієї структури. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: виявити джерельну базу дослідження; здійснити її аналіз; встановити структуру вищої музичної освіти ФРН та охарактеризувати її особливості; запропонувати власну версію цієї структури.

Виклад основного матеріалу. Система вищої освіти ФРН сьогодні відіграє важливу роль у розвитку загальноєвропейського освітнього простору. Вона об'єднує більше трьохсот навчальних закладів різних типів, програм і ступенів [2, 60], складається з початкової, двохступеневої середньої та вищої освіти. Головними особливостями розвитку вищої музичної освіти ФРН є: значна чисельність музичних вищих навчальних закладів (ВНЗ), широке коло спеціальностей в різних сферах культури та мистецтва, наявність рідкісних спеціальностей, можливість навчання студентів-іноземців тощо. Освітня діяльність у них ґрунтується на відповідності музичної освіти потребам духовного розвитку суспільства, забезпеченні творчого інтелектуального розвитку особистості, оволодінні нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності, розвитку високої естетичної культури тощо. Метою музичної освіти і виховання є професійно компетентна, ініціативна, творча особистість, наділена почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатна швидко адаптуватися до сучасного світу. Усвідомлення спільної відповідальності за музичну освіту знаходить своє відображення в документах німецької музичної ради та Конференції регіональних музичних рад. В них підкреслено, що "музична освіта як частина культурної освіти виконує публічну функцію суспільної відповідальності" [11, 3]. Музичну освіту в ФРН розглядають як необхідну фундаментальну частину освіти для розвитку особистості і для майбутнього суспільства. Якість і безперервність освіти є ключовими орієнтирами і є необхідною умовою для ефективного навчання [11, 3]. Сучасна система вищої освіти ФРН формується за принципом "академічної свободи", згідно з яким свобода надана не тільки ВНЗ в питаннях управління, а й кожному студенту. Цю систему складають різні типи ВНЗ, які здатні задовольнити потреби кожного студента. Студенти музичних закладів – майбутні виконавці, проходять практику у провідних оркестрах Німеччини і Європи, беруть участь в концертах і фестивалях, отримуючи за це гонорари. Як правило, до кінця навчання більшість випускників вже знаходять гідну роботу. У музичних вузах Лейпцига, Ростока, Гамбурга і Саарбрюкена студенти, крім основної спеціальності, вивчають акторську майстерність. На відміну від інших вишів, в музичні ВНЗ можна вступити, лише підтвердивши свою "обдарованість", тобто склавши іспити за спеціальністю. Це, як правило, письмові та усні іспити з теорії музики, вокалу, володіння інструментом, а для іноземців – знання німецької мови.

Дослідники встановлюють різну класифікацію професійних музичних навчальних закладів Німеччини. Так, Т. Кочеткова, М. Носков та В. Шершньова поділяють ці заклади на три типи: 1) університети (Universitäten) та прирівняні до них вищі школи; 2) спеціалізовані вищі школи чи університети прикладних наук (Fachhochschulen); 3) коледжі мистецтв, кінематографу та музики (Kunst-, Film- und Musikhochschulen) [3, 138]. Схожою є класифікація В. Штефуци [7, 309-310]. Дещо іншою є класифікація німецьких вчених: 1) класичні університети (Universitäten) 2) технічні університети (Technische Universitäten, TU); 3) вищі спеціальні навчальні заклади (Fachhochschulen), в яких, на відміну від класичних університетів, спеціальній освіті надається більше уваги; 4) вищі школи музики та мистецтв (Kunst- und Musikhochschulen); 5) приватні навчальні заклади (Private Hochschulen) [1, 57-59].

О. Ігнатова стверджує, що основу системи вищої освіти ФРН становлять три типи вищих шкіл: університети і прирівняні до них вищі навчальні заклади; загальні університети (Gesamthochschulen); педагогічні інститути (Paedagogische Hochschulen, коледжі, у т. ч. церковні (Theologische Hochschule), вищі професійні школи (Fachhochschule); художні й музичні коледжі академій мистецтв (Kunst- und Musikhochschulen) тощо [2, 60-61].

На основі узагальнення окреслених джерел нами встановлено таку структуру системи вищої музичної освіти Німеччини: фахові школи (коледжі) мистецтв і музики, професійні музичні коледжі (в Баварії), вищі педагогічні школи зі спеціалізованою фаховою музичною підготовкою, спеціальні інститути (в тому числі інститути церковної музики), музичні відділення в університетах, університети мистецтв, музичні відділення професійних академій, консерваторії, музичні академії. Музичні ВНЗ готують фахівців з усіх видів музичного мистецтва: виконавців (за класами інструментів, співаків, диригентів), композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, вчителів музики загальноосвітніх шкіл, звукорежисерів, музичних менеджерів, музичних терапевтів, музичних режисерів, музичних журналістів, критиків, церковних музикантів тощо. У деяких з них вивчають джаз і церковну музику. Майбутні теоретики музики і педагоги можуть отримати освіту на музичних факультетах педагогічних і творчих інститутів, університетів. Як стверджує І. Сташевська, "німецькі ВНЗ різного профілю забезпечують професійну підготовку майбутніх музикантів за мистецьким, педагогічним, науковим й іншими напрямками" [6]. Головною метою неперервної фахової підготовки майбутніх вчителів музики, як зазначають О. Олексюк та Н. Попович, є підготовка студента до навчання інноваційного, альтернативного й одночасно всеохоплюючого мислення, до об'єднання інтересів особистості та суспільства в єдине гармонійне ціле [5, 212]. Згідно з даними німецького музичного інформаційного центру (MIZ), у 2014-2016 роках в Німеччині налічувалось 113 ВНЗ з музичним профілем, фінансованих державою [10, табл. 15].

Професійні фахові школи – музичні училища (коледжі) є першою ланкою професійної підготовки музиканта. Такий тип закладів існує тільки в Баварії. Їх налічується всього одинадцять. Цей новий тип школи ("Berufsfachschulen für Musik", BFSM) було створено у середині 70-х років для здобуття подальшої музичної освіти після закінчення музичних або загальноосвітніх шкіл. Створення BFSM у Баварії відбулося на тлі активного розвитку аматорського музичного мистецтва. Внаслідок цього з'явилась необхідність готувати кваліфікованих керівників аматорських музичних колективів [8, 2]. В BFSM вивчають класичну, церковну музику, рок/поп/джаз, мюзикли, баварську народну музику. Термін навчання тут становить два-три роки. Дворічне навчання закінчується державним випускним іспитом і дає диплом керівника ансамблю/хору, диригента /хормейстера, керівника популярного гурту. Рівень кваліфікації дозволяє також працювати аранжувальником, викладачем музики, артистом гурту, студійним музикантом чи композитором. Успішне завершення двох років навчання дозволяє стати вчителем музики в молодшій, середній і/або спеціальній школах. Після третього року навчання можна викладати у вокальних і музичних школах. Навчальні профілі BFSM такі: керівник аматорських колективів, церковний музикант і викладач співу у вокальних та музичних школах [8, 3]. Досягнення в сучасній музичній сфері привели до формування системи популярної музичної освіти в BFSM м. Дінкельсбуле і Крумбах. У кожному з семи районів Баварії зараз є такий заклад.

У системі вищої освіти ФРН важливо розрізнити університети (Universität) і фахові вищі школи (Fachhochschule). Навчання в останніх має більш прикладний характер, їхньою особливістю є тісний зв'язок теорії і практики. Всі програми передбачають два семестри практики. Крім того, термін навчання в навчальному закладі такого типу коротший (зазвичай 8 семестрів). Тут готують фахівців для окремих галузей. Після закінчення курсу студенти отримують диплом, отож, Fachhochschule дозволяє студентам швидше здобути майбутню професію.

Німецькі університети керуються старим гумбольдтським ідеалом, який передбачає єдність дослідницької та викладацької діяльності. Академічні ступені, що присвоюються університетами – диплом (Diplom), магістр (Magister), вчений ступінь доктора (Doktor), звання доцента / професора (Habilitationrecht), сертифікат, що дає право викладати у ВНЗ. Диплом магістра дає право на відповідну фахову діяльність та аспірантуру. Магістратура зорієнтована на викладацьку роботу. Вищою кваліфікацією в Німеччині є титул доктора. Це вимагає 3-5 років наукових досліджень, здачі державного екзамену та захисту дисертації. Особливістю сучасної вищої освіти Німеччини є те, що університети мають автономію та широкі повноваження [4]. Університети є не лише закладами для здобуття освіти, а й осередками проведення прикладних та незалежних фундаментальних наукових досліджень.

Майбутні виконавці, композитори і вокалісти можуть удосконалювати свій талент і майстерність у Вищих музичних школах (Musikhochschulen, аналог українських консерваторій, нині – музичних академій). Тут особливу увагу надають індивідуальним заняттям і концертній діяльності

майбутніх випускників. Відрізняється лише специфіка освіти: в університетах традиційно готують майбутніх викладачів музики, в *Musikhochschulen* – навчають більш практичним спеціальностям виконавця, співака чи диригента. Студентів консерваторій, спрямованих на творчість і відточування майстерності гри, очікує індивідуальна робота з професором, заняття в невеликих групах та інтенсивна сценічна діяльність. Отже, у музичному ВНЗ багато уваги звертається, як правило, на інструментальну підготовку студентів, оскільки мета закладу оволодіння студентом мистецькою професією.

Останнім часом в окремих землях Німеччини відбуваються серйозні організаційні зміни в діяльності музичних ВНЗ. Станом на липень 2002 р. в Баварії існували такі музичні інститути та академії: вищий музичний інститут м. Нюрнберг-Аугсбург; вищий інститут музики та театру м. Мюнхена; вищий музичний інститут м. Вюрцбурга; інститут протестантської церковної музики в м. Байройті; інститут католицької церковної музики та музичної педагогіки м. Регенсбурга; фахова музична академія "Консерваторія ім. Ріхарда Штрауса" в Мюнхені [8, 2]. Крім одинадцяти невеликих церковних музичних ВНЗ та деяких ВНЗ, ядро підготовки професійних музикантів та викладачів музики утворюють 24 незалежні державні музичні ВНЗ. В них навчається приблизно 20 000 студентів [9]. Головною відмінністю між ними є чотири типи різних навчальних програм, а саме – музично-мистецькі програми, музично-педагогічні, програми шкільної музики та церковної музики.

Церковні музичні виші готують керівників церковних хорів, професійних органістів, канторів, регентів, виконавців і організаторів концертів духовної органної музики, учасників музичного супроводу під час богослужінь. Тому важливими для цієї категорії студентів є такі предмети як гра на органі, хорове диригування (керування хором).

Найбільш диференційовано складним є навчання за музично-мистецькою програмою, де навчають оркестрових та камерних музикантів, співаків хору, солістів-інструменталістів та солістів-вокалістів. Перелік дисциплін для студентів цього напрямку дуже широкий – від оркестрових інструментів до гри на фортепіано, гітарі та співу. Крім того, є деякі предмети, що викладаються тільки в окремих музичних ВНЗ, такі як, наприклад, гра на акордеоні, органі, старовинна музика, електронна музика, джаз/рок, режисура. Наявність цих предметів у навчальній програмі залежить від місцевих (земельних) особливостей та умов. Це стосується також так званих оперних шкіл, спеціального обладнання музичних ВНЗ, в яких передбачені сценічні заняття з вокалу, вокальні тренінги, незамінні для професійної сцени. Крім дисциплін, орієнтованих на оволодіння грою на інструменті або вокалом, можна вивчати такі предмети як диригування, композицію, теорію музики, сольфеджіо, музикознавство. Із введенням структури бакалаврат/магістратура, відбулась подальша диференціація навчальних курсів, орієнтованих на забезпечення професійних потреб. Німецькі музичні ВНЗ є інтернаціональні. Гете-інститут зазначає, що різноманіття походження студентів (з приблизно 40-50 країн світу) скоріше правило ніж виняток [9]. Хорошим стимулом для студентів є навчання та вдосконалення своєї музичної майстерності в країні, де створено унікальний оперний та оркестровий ландшафт. Це підвищує шанси студентів проходити практику в найкращих театрах чи оркестрах світу, сприяє початку кар'єри професійного музиканта. До поля діяльності відносяться нові сфери, зокрема музичний менеджмент [9]. І. Сташевська зазначає, що для розвитку музичної освіти в німецьких ВНЗ сьогодні характерним є розширення спектру музичних спеціальностей, наприклад концертна педагогіка, музичний менеджмент, музична журналістика, музична терапія, елементарна музична педагогіка тощо. Це зумовлене актуальними інтересами населення, а також розширенням змісту професійної підготовки (за рахунок більшої практичної спрямованості навчання, підвищення ролі сучасної академічної, популярної, джазової, позаєвропейської музики, мультимедійних технологій тощо) у зв'язку з новими вимогами до фахівців у сфері музичної культури й освіти [6]. Привабливе і затребуване суспільством музичне життя країни потребує мистецької еліти, широкої музичної освіти для того, щоб виявляти нові таланти і заохочувати їх, знову і знову.

Наукова новизна полягає у поглибленні і систематизації інформації про структуру вищої музичної освіти сучасної Німеччини та представленні власної версії цієї структури.

Висновки. Здійснивши аналіз особливостей структури вищої музичної освіти в Німеччині, нами запропонована власна її версія: фахові школи (коледжі) мистецтв і музики, професійні музичні коледжі (в Баварії), вищі педагогічні школи зі спеціалізованою фаховою музичною підготовкою, спеціальні інститути (в тому числі інститути церковної музики), музичні відділення в університетах, університети мистецтв, музичні відділення професійних академій, консерваторій, музичні академії. У статті висвітлена специфіка професійної підготовки майбутніх музикантів за мистецьким, педагогічним та науковим напрямками та визначено ключові кваліфікації (академічні ступені), які можуть бути отримані в німецьких вищих навчальних закладах на рівнях базової, повної та післядипломної музичної освіти.

Література

1. Гетц Т. Высшее образование в Германии: практическое руководство для абитуриентов / Гетц Т., Паерш С., Лютге М. – М.: "Издательский дом "Гребенников", 2011. – 220 с.
2. Ігнатова О. М. Реформи університетської освіти в контексті болонського процесу / О. М. Ігнатова // Теорія і практика управління соціальними системами: наук.-практ. журнал. – Харків, 2011. – № 2. – С. 60-65.
3. Кочеткова Т. Университеты Германии: от реформы Гумольдта до Болонского процесса / Кочеткова Т., Носков М., Шершнева В. // Высшее образование в России. – 2011, № 3. – С. 137–142.
4. Мелінчук Н. В. Сучасна модель університетської освіти Німеччини / Н. В. Мелінчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія: Педагогіка. – 2014. – Т. 246, Вип. 234. – С. 15-20.
5. Олексюк О. М. Зарубіжний досвід неперервної фахової підготовки вчителів музики / Олексюк О. М., Попович Н. М. // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16-17.10.2014 р. – С. 207-214.
6. Сташевська І. О. Система вищої музичної освіти ФРН у контексті євроінтеграційних процесів / І. О. Сташевська [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN28/14.pdf>
7. Штефуца В. О. Сучасна система закладів вищої освіти Федеративної республіки Німеччина / Штефуца В. О. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 2. – С. 308–312.
8. Berning E. Die Berufsfachschulen für Musik in Bayern. Ausbildungsleistungen der Schulen und musikalische Karrieren ihrer Absolventen. Bayerisches Staatsinstitut für Hochschulforschung und Hochschulplanung. Monographien: neue Folge, Band 62 / Berning E. – München, 2002. – 76 s.
9. Lernen im Land von Bach, Beethoven und Brahms / Goethe-Institut / Ausbildung. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.goethe.de/de/kul/mus/gen/kla/str/6507418.html>
10. Liersch A. Bildung und Kultur. Deutschland/Spartenbericht Musik, 2016 / Liersch Anja, Dominik Asef. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/BildungForschungKultur/Kultur/SpartenberichtMusik5216203169004.pdf?__blob=publicationFile
11. Musikalische Bildung in Deutschland. Ein Thema in 16 Variationen. Verabschiedet von der Mitgliederversammlung des deutschen Musikrates am 20. Oktober 2012. 112 s.

References

1. Getts, T. & Paersh, S., & Lyutge, M. (2011). Higher education in Germany. Moscow: Izdatelskiy dom "Grebennikov" [in Russian].
2. Ihnatova, O. M. (2011). Reform of university education in the context of the Bologna process. Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy. Kharkiv, 2, (pp. 60-65) [in Ukrainian].
3. Kochetkova, T. & Noskov, M., & Shershneva, V. (2011). Universities of Germany: from reform Gumoldta up to Bologna process. Vysshee obrazovanie v Rossii, 3, (pp.137–142) [in Russian].
4. Melinchuk, N. V. (2014) The modern model of university education in Germany. Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya"]. Seriya: Pedahohika, 2014, Vol. 246, issue 234, (pp.15-20) [in Ukrainian].
5. Oleksyuk, O. M. & Popovych, N. M. (2014). Foreign experience of continuous professional training music teachers. Profesiynna mystets'ka osvita i khudozhnya kul'tura: vyklyky KhKhI stolittya: Proceedings of the Conference Title. Kyiv, (pp. 207-214) [in Ukrainian].
6. Stashevs'ka, I. O. System of higher musical education in GERMANY in the context of European integration processes. Retrieved from: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN28/14.pdf> [in Ukrainian].
7. Shtefutsa, V. O. (2012). The modern system of institutions of higher education in the Federal Republic of Germany. Zbirnyk naukovykh prats' Berdyans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. Berdyans'k : BDPU, 2, (pp. 308–312) [in Ukrainian].
8. Berning, E. (2002). Die Berufsfachschulen für Musik in Bayern. Ausbildungsleistungen der Schulen und musikalische Karrieren ihrer Absolventen. Bayerisches Staatsinstitut für Hochschulforschung und Hochschulplanung. Monographien: neue Folge, Band 62. München [in German].
9. Lernen im Land von Bach, Beethoven und Brahms / Goethe-Institut / Ausbildung. Retrieved from: <https://www.goethe.de/de/kul/mus/gen/kla/str/6507418.html> [in German].
10. Liersch, A., & Dominik A. (2016). Bildung und Kultur. Deutschland/Spartenbericht Musik. Retrieved from: https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/BildungForschungKultur/Kultur/SpartenberichtMusik5216203169004.pdf?__blob=publicationFile [in German].
11. Musikalische Bildung in Deutschland. Ein Thema in 16 Variationen. Verabschiedet von der Mitgliederversammlung des deutschen Musikrates am 20. Oktober 2012 [in German].

Стаття надійшла до редакції 02.04.2018 р.